

ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 947.084.5

Наталія Сейко,
Житомирський державний університет

ПОЛЬСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ДОБРОЧИННІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1917 РР.)

У статті показана система доброчинності поляків на Правобережжі України в період 1914-1917 років, розглядаються головні контексти історичного розвитку доброчинності та меценатства у сфері освіти.

Проблема доброчинності та меценатства у сфері освіти знайшла певне відображення у науковому доробку вчених як, власне, істориків освіти, так і представників соціально-педагогічної науки. Однак, варто зазначити, що найчастіше історико-педагогічний аспект розвитку доброчинності розглядається у хронологічному, описовому контексті, меценатства ж – в ілюстративному контексті показу історико-педагогічних персоналій.

Попередньо систему доброчинності поляків на Правобережжі можна розглядати у кількох головних напрямках:

- за формою вияву доброчинності: індивідуальна (власне меценатство), групова та масова форми доброчинності;
- за формою організації: приватна, громадська;
- за специфічними соціально-психологічними вимірами: етнічна, конфесійна;
- за типом залучених засобів соціального захисту: фінансова, діяльнісна, організаційна тощо;
- за часом залучення доброчинного потенціалу: одномоментна, тривала, постійна;
- за характером територіального вияву: місцева, регіональна, загальнодержавна;
- за територіальним принципом: внутрішня, зовнішня (закордонна).

Безумовно, система доброчинності та меценатства у сфері освіти в Україні була, з одного боку, цілісним соціокультурним утворенням з багатовимірною структурою, з іншого – напрями її розвитку визначалися конкретними соціокультурними та регіональними умовами існування соціальної системи.

Доброчинність поляків на Правобережжі має давнє коріння і свого часу вилилася у цілу систему доброчинної діяльності польських діячів культури, освіти, низки магнатів, наприклад, А. Чарторийського, Т. Чацького, А. Ілінського, Ю.І. Крашевського та ін.

У XIX столітті головною формою доброчинності поляків у сфері освіти на Правобережжі стали едукаційні фондуші. Для відкриття нових навчальних закладів потрібні були фундатори й фондуші. Поняття "*едукаційний фондуш*" окреслювало у XIX столітті кошти, які виділялися заможними представниками польської громади західних губерній для створення навчальних закладів. Це питання знайшло певне відображення у топографічному дослідженні, присвяченому польському шкільництву на Волині [1].

Слід констатувати, що Правобережжя у XIX столітті залишалося регіоном, де законодавчі акти російського Міністерства освіти (починаючи з "Попередніх правил народної освіти", Статуту 1828 року, і закінчуючи "Статутом гімназій і прогімназій" 1871 року) не знаходили своєї цілковитої реалізації. Польська громада прагнула самостійно вирішувати питання структури, розташування, рівня, змісту та форм діяльності навчальних закладів для місцевих мешканців – як поляків, так і українців.

У другій половині XIX століття після повстання 1863 року ситуація з доброчинністю польської етнонаціональної меншини суттєво змінюється. Зміни її соціально-політичного статусу не сприяли розвиткові доброчинності. У звітах почесних попечителів Київського навчального округу, куди входили західні губернії, вже нечасто можна буде знайти польські прізвища доброчинців у сфері освіти. Це свідчило про те, що доброчинність перейшла на рівень позаінституційний, внутрішньо орієнтований на потреби польської громади.

І все ж у другій половині XIX століття, коли система доброчинності на Правобережжі була досить розбудованою, едукаційні фондуші у звітах попечителів навчальних округів все одно виокремлювались в особливу групу. Цим підкреслювалось, що це залишки колишніх пожертвувань польської шляхти на розвиток освіти в краї. У звіті попечителя Київського навчального округу за 1887 рік зазначено, що сільські однокласні міністерські училища утримуються з головних (державні кошти) та побічних фінансових джерел. Серед них 3,2 % попечитель відводив фондушам у Волинській губернії. Зрозуміло, що їх частка у загальній сумі пожертв не була значною [2:107]. Однак у першій половині XIX століття вони відіграли значну роль у розбудові системи освіти Південно-Західних губерній.

Найголовніші зміни у соціокультурній ситуації щодо польської громади в цей період відбулися, безумовно, після Першої російської революції 1905 року, яка, фактично, відкрила нові можливості для доброчин-

ної допомоги польським школам з боку заможних поляків. Крім цього, в цей час починають створюватися перші громадські організації доброчинного спрямування, які акумулювали кошти на розвиток системи освіти, а тому можуть вважатися осередками доброчинності на розвиток освіти для польської етнонаціональної меншини на Волині.

Умовно цей період можна поділити на довоєнний (1905-1914 рр.) та воєнний (1914-1917 рр.), оскільки Перша світова війна суттєво вплинула на етнополітичну ситуацію на Правобережжі.

Перша світова війна призвела до кризи основних соціальних інститутів російської держави, але водночас вивільнила позаінституційні частки шкільництва для поляків Південно-Західного краю. Цей період (1914-1917 рр.) можна характеризувати як час короткої реанімації польських навчальних закладів у краї, де кількість представників польського етносу збільшилася за рахунок біженців з території Польського Королівства.

Загальна кількість біженців, які переїхали на територію західних губерній, була такою:

- до Волинської губернії – 160 000 осіб, в тому числі до Житомира – 3 507;
- до Київської – 41 694, до Києва – 24 192 осіб;
- до Подільської губернії – 4 226.

Як бачимо, основний наплив біженців до Південно-Західного краю припав на Волинь. Враховуючи, що тут мешкала найчисельніша польська громада, стає зрозумілим таке число біженців. Найбільша ж кількість поляків прибула до Катеринославської губернії [3:618].

У максимально короткий термін на Правобережній Україні було відкрито більше тисячі початкових шкіл, кілька десятків середніх, були спроби створення навіть ланок професійної та вищої освіти; польське шкільництво прагнуло забезпечити одразу кілька освітніх паралелей [4].

Основним організаційним осередком розвитку польської освіти, який виявляв найбільшу доброчинну діяльність у цей період, стало Товариство допомоги жертвам війни та Центральний громадянський комітет¹.

Київську організацію ПТПОВ очолив Іоакім Бартошевич. Керована ним рада товариства (Станіслав Зелінський, Роман Бнінський, Кароль Вількошевський, Габріель Можджинський, Оскар Собанський) створила ряд регіональних представництв, серед яких найбільш активними були осередки на Волині: у Рівному та Житомирі (під керівництвом родини Бжостовських та Півоцьких) [5].

¹ Польський комітет допомоги жертвам війни (Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny) та Центральний громадянський комітет (Centralny Komitet Obywatelski) - далі відповідно ПТПОВ та СКО - громадські польські організації, створені для потреб біженців з Польського Королівства у Петербурзі в 1914 р. СКО представляла інтереси польських біженців у владних структурах Росії.

Київська окружна рада ПТПОВ одним з основних напрямків своєї діяльності визначила організацію навчальних закладів для місцевого польського населення та біженців. Для цього була створена секція культурної допомоги товариства, яку очолив Ян Корнецький.¹

Указ російського уряду від 1 липня 1914 року дозволяв засновувати приватні польські навчальні заклади. Щоправда, цей документ стосувався тільки переселенців з Польського Королівства. Однак польська громада західних губерній скористалася ним, щоб розширити мережу польських шкіл. Перша з них відкрилася у Києві 1 лютого 1916 року; за її зразком почали засновуватися школи в інших губерніях.

Для розвитку мережі польських шкіл і дитсадків з правом навчання необхідна була достатня кількість вчительських кадрів у 1914-1915 рр. Найчисленнішу групу після учителів-ксьондзів становили вчителі-біженці. Співвідношення структурних елементів стало змінюватися у 1917 році, коли вчительські курси почали забезпечувати школи власними кадрами. До листопада 1917 року секція культурної допомоги провела троє курсів, по три місяці навчання кожний, та одні шеститижневі для працівників дитячих садків. У листопаді працювали вчительські курси у Житомирі.

У 1915 році секція культурної допомоги ПТПОВ дістала фондуш у Тетянівському фонді для друкування підручників польською мовою. 3 грудня 1916 до червня 1917 року вийшло друком тридцять найменувань підручників загальним тиражем 100 000 екземплярів.

Лютнева російська революція 1917 року стала переломним моментом у освітній діяльності польської громади Правобережжя. Школи, що легально зареєструвалися до цього часу, стали основою системи польського шкільництва на цей період.

Особливе місце серед громадських добродійних організацій періоду Першої світової війни, з якими активно співробітничала польська громада Правобережжя, стала фундація Великої княгині Тетяни Миколаївни.

Ця фундація стала своєрідним єднальним осередком між добродійними структурами царської Росії та польською громадою у наданні допомоги дітям, які опинилися у категорії біженців і прибули з Королівства Польського або із західної частини Правобережної України. Дозвіл на відкриття першої середньої польської школи на Правобережній Україні був отриманий за допомогою цього комітету, який опікувався біженцями і мав підтримку при царському дворі. Цей комітет дістав до-

¹ Ян Корнецький - польський педагогічний діяч; з 1915 року мешкав у Києві; секретар секції культурної допомоги ПТПОВ. У 1917 р. став керівником секретаріату відділу освіти Польського Виконавчого Комітету (далі ПВК) і Маєжи Польської. У 1919 р. - секретар ПВК, тоді вже нелегальної організації. Виїхав з Києва у 1919 р.

звіл на організацію середньої освіти для біженців у кінці жовтня 1915 року [4].

За короткий час було створено осередки Комітету у всіх регіонах України. Розглянемо діяльність деяких з них

Київське відділення Комітету Великої Княжни Тетяни Миколаївни розпочало свою діяльність 15 січня 1915 року. На початку своєї діяльності комітет надавав біженцям (в тому числі й полякам) лише грошову допомогу, головним чином через ПТПОВ. Комітет організував цілу низку добродійних зборів коштів. Згодом діяльність Комітету розширилася. Він виявляв опіку над біженцями у Києві та області. Для організації допомоги дітям було розпочато співробітництво з Фребелівським товариством у Києві і Лігою Захисту Дитинства. Відкрились 3 середні навчальні заклади і 5 початкових шкіл для дітей-біженців. Загалом Київське відділення Комітету разом з довіреними йому школами ПТПОВ у 1915-1916 н.р. нараховували близько 15 000 учнів обох статей [5:589].

Для старших підлітків та молоді з Польщі були влаштовані майстерні. Першою з таких майстерень стала швацька. У ній протягом року було виготовлено 32 218 одиниць різного одягу. Цей вид трудової добродійності став популярним, тому було відкрито згодом ще дві швацькі майстерні та взуттєва. Учнями останньої стали діти біженців (25 підлітків) [6:573]. З дітей підліткового віку організовувалися також артілі (натирачів підлоги, вантажників і лісорубів).

Для медичного обслуговування дітей-біженців було засновано лікарню на 150 ліжок. Особливо загрозливою стала ситуація з сипним тифом та коклюшем. Тому при комітеті була створена Комісія допомоги дітям, яка об'єднала 10 громадських організацій (в тому числі ПТПОВ). Вона опікувалася 5 карантинами, 19 притулками-яслами, 4 дитячими лікарнями для біженців. Для того, щоб батьки змогли відшукати своїх дітей, яких втратили під час переселення, Комісія організувала їх фотографування.

На одному із засідань Комітету обговорювалося питання про "спонукання підлітків-біженців до трудової діяльності", оскільки в час війни серйозно збільшилася кількість безпритульних дітей, яких затримували органи правопорядку [5:596]. Тому Комітет встановив контакти з так званим Судом для малолітніх. Окреслилися два шляхи вирішення проблеми. Один – передати цю справу до компетенції поліції та Особливих судів для малолітніх. Другий – поширити сферу діяльності Комітету на таку групу дітей, тобто організувати для них окремий вид добродійної допомоги – у вигляді трудової взаємодопомоги.

Досвід діяльності таких трудових товариств довів їх життєздатність. Для них були створені гуртожитки, вони могли оволодіти певною спеціальністю. У таких закладах дітей набагато легше було відшукати батькам. Навчальна діяльність таких закладів, на жаль, зводилася до міні-

муму. Головним їх завданням було надати дітям житло, харчування і забезпечити їх роботою. Організатори трудових притулків стверджували, що діти там були на диво здоровими: "Переносячи жахливі часом умови дороги, харчуючись як прийдеться, вони майже не хворіли" [5:599]. А відсутність регулярної освітньої роботи з такими дітьми пояснювалася передусім суб'єктивними причинами, оскільки кожен керівник такого закладу був переконаний, що війна от-от скінчиться і діти повернуться до своїх домівок, продовжувати систематичну освіту за місцем проживання. Крім того, їх статус (культурний, майновий, виховний) був настільки різним, що могло йтися лише про індивідуально орієнтоване виховання, умов для якого комітет не міг створити через брак коштів та зайнятість членів цієї організації. Головною метою трудових притулків було намагання закріпити у підлітків трудові навички, забезпечити певний рівень існування в час відсутності (тимчасової чи постійної) батьків. Деякі елементи культосвітньої роботи таких притулків включали можливість користуватися бібліотеками Комітету, а також походи до місцевого оперного театру [5:604].

Подільське відділення *Комітету Великої Княжни Тетяни Миколаївни* засноване 18 жовтня 1914 року. З часом заснувалися повітові осередки у Кам'янці, Проскурові, Утиці, Літині, Вінниці, Гайсині, Брацлаві, Могилеві-Подільському, Балті і Ямполі.

Особливою турботою Подільського відділення одразу стали діти, школярі, старі люди, непрацездатні. У Кам'янці-Подільському було відкрито постійний притулок для опіки над дітьми осіб, що постраждали внаслідок військових дій.

Волинське відділення *Комітету Великої Княжни Тетяни Миколаївни* засноване 31 грудня 1914 року. Воно створило притулок для дітей, які загубили батьків, а також для повних сиріт на 100 осіб різного віку та національності. У притулку, окрім опіки, дітям забезпечувалося навчання грамоті, письму та рукоділлю. Серед них були діти-поляки, хоча про це не вдалося віднайти спеціальних матеріалів [6:568].

Малозабезпеченим біженцям-учням відділення видавало матеріальну допомогу для купівлі підручників та посібників, а також оплачувало їхнє навчання у середніх навчальних закладах. Деякі кошти відділення призначалися також для Волинського товариства боротьби з дитячою смертністю.

Загалом діяльність фундації княжни Тетяни, як і інших громадських організацій, які працювали у сфері освіти у період Першої світової війни на Правобережжі, не була досить тривалою. На часі ставали інші соціокультурні процеси, спричинені зміною влади та початком нового періоду польського шкільництва на Правобережжі, зв'язаного з встановленням радянської влади.

Список використаних джерел та літератури

1. Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX-першій половині XXст.: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 156 с.
2. Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К., 1888. – С.107.
3. Сведения о числе беженцев в империи на 1-го июня 1916г. // Призрение и благотворительность в России. – август 1916 г. – СПб, 1916. – С. 618.
4. Korniecki J. Oświata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny. - Wrocław, 1939.
5. Трудовая помощь подросткам в г. Киеве // Призрение и благотворительность в России. – август 1916 г. – СПб, 1916. – С. 589.
6. Деятельность отделений Комитета Ея И.В.В. Кн. Татианы Николаевны // Призрение и благотворительность в России. – август 1916 г. – СПб, 1916. – С. 573.

N. Sejko. Państwowe dobroczynne polsko-rosyjskie organizacje w sferze oświaty Prawobrzeża w czasie pierwszej wojny światowej (1914-1917rr.)

Artykuł ukazuje system działalności dobroczynnej w Prawobrzeżnej Ukrainie w aspekcie historycznym.

N. Seiko. Polish and Russian Charity Organisations on the Territory of Right-Bank Ukraine During WWI.

The article deals with the charity activities of Poles on the territory of Right-bank Ukraine during WWI, and the historical development of charity in educational sphere.